

מעשר כספים - מידת חיובו

אריה בורנשטיין

של מעשר כספים. כמו כן ננסה לגלות את מקור החיוב, שכן מקור זה יכול לקבוע את מידת החיוב של מעשר כספים.

בדברי הפוסקים מצאנו שלוש שיטות עיקריות למידת חיוב מעשר כספים: מן התורה, מתקנת חז"ל או מנהג בלבד ונבארם לפי הסדר במאמר זה. כמוכן שמקביעת רמת החיוב יוצאות נפקותות רבות.

ראיות לחיוב מן התורה

ישנן כמה מקורות מהם עולה, לכאורה, שהחיוב נלמד מן הפסוקים. ובהתאם, רמת החיוב היא מדאוריתא:

במסכת תענית ט ע"א על המימרא של רבי יוחנן: "מאי דכתיב עשר תעשר? עשר בשביל שתתעשר". מביאים התוספות ד"ה "עשר תעשר" את דברי הספרי:

הכי איתא בספרי עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר רבית

נתפשט המנהג בכל ישראל להפריש מעשר מכל ההכנסות למטרות צדקה והוא הנקרא מעשר כספים. פרטי דין מעשר כספים נידונו רבות בספרות השו"ת והפוסקים האחרונים. במאמר זה ננסה למצוא את מקורותיו ומתוך כך את מידת חיובו של מנהג זה.

כמו כן, יש לברר היחס בין מעשר כספים למצוות הצדקה, האם יסוד חיוב מעשר כספים הוא מצוות הצדקה, כלומר שחכמים כימתו את החובה מן התורה של נתינת הצדקה, או שמא מעשר כספים הוא חיוב נפרד. מחקירה זו יוצאים דינים רבים כגון: כיצד מחשבים את המעשר, מי חייב לעשר לטובת מי או מה ניתן להפריש מעשר זה ועוד. אך כדי לברר את פרטי ההלכות, יש לברר תחילה את מידת החיוב של מעשר כספים. בזאת אין שונה מעשר כספים מכל ההלכות בהן אינו דומה דין שחיובו מן התורה לדין שחיובו מדרבנן או מנהג בעלמא. במאמר זה ננסה לברר את מידת החיוב

לדין מעשר כספים בלשון הרמב"ם והשולחן ערוך אשר הביאו שיעור עשירית מהריווח כשיעור הראוי, לשיעור זה קראו מידה בינונית. וכך פסק השו"ע ביו"ד סימן רמ"ט א':

שיעור נתינתה אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים ואם אין ידו משגת כל כך יתן עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר ואחד מעשרה מדה בינונית פחות מכאן עין רעה וחומש זה שאמרו שנה ראשונה מהקרן מכאן ואלך חומש שהרויח בכל שנה.

אמנם ניתן לדחות הלכה זו כמקור למעשר כספים שכן שהשולחן ערוך לא נתן שיעור אחד כשיעור מחייב, אלא כמה שיעורים לפי רחבות לב הנותן. והלא בדין מעשר תבואה קיים רק שיעור מעשר- לא פחות ולא יותר, מכאן שדין מעשר כספים לא שווה למעשר תבואה. ועוד יש להוסיף ולהביא את דברי השולחן ערוך בסעיף שלאחר מכן:

לעולם לא ימנע אדם עצמו פחות משלישית השקל לשנה ואם נתן פחות מזה לא קיים מצות צדקה.

הרי שכדי לצאת ידי חובת צדקה השיעור המינימלי הוא שלישית השקל לשנה, שיעור שאינו תלוי כלל ברמת ההכנסות, ושוב אינו דומה למעשר.

מנהג

בחפשינו אחר המקור הקדום ביותר

ופרקמטיא וכל שאר רווחים מניין? ת"ל את כל.

ממדרש זה משמע שהחיוב הוא מדאורייתא. יש לציין שבספרי שלפנינו לא מופיעה דרשה כזו. אך מדרש מעין זה מופיעה בתנחומא פרשת ראה:

עשר תעשר א"ר אבא רמו לפרקמטין ולמפרשי ימים שיהיו מוציאים אחד מעשרה לעמלי תורה.

ומלשון מדרש זה נראה באמת שיסוד החיוב הוא להשוות את מי שאין עסקיו בגידולי תבואה ולחייב אף אותו במעשר מרווחיו, אך המדרש קורא לכך 'רמו' לרמו שאין תוקף החיוב שווה אלא אסמכתא. ועוד יש לדייק שהוא מיעד את המעשר הזה לעמלי תורה, מה שודאי שונה במעשר ראשון או מעשר עני של תבואה.

בדברי הרמב"ם והשו"ע

ראיות וקושיות רבות נכתבו לשני הצדדים אך בטרם נדון בזה, ננסה להבין מה שיטת היוסקים שקדמו לחותן וחתנו, הב"ח והט"ז (לקמן).

הנה חיוב מעשר כספים לא מופיע כלל לא בתלמוד ולא ברמב"ם. וזוהי קושיא גדולה לכת הסוברת שיש חיוב מעשר כספים מן התורה או אף מדרבנן, למה לא הוזכר דין זה בתלמוד וברבותינו הראשונים?

אמנם, לכשנדקדק, ניתן למצוא רמו

גם הט"ז ביו"ד סימן של"א ס"ק ל"ב דימה מעשר כספים למעשר תבואה שחויבו מן התורה:

נראה שיש לדמות מעשר שמפרישין מן הריווח ממון לדין מעשר עני של תבואה ופירות

הט"ז מגדיל ומבאר שהתורה חייבה לעשר כספים כשם שחייבה לעשר את התבואה, שכן נראה מהמדרש המרבה מהפסוק המת"חס למעשר תבואה שיש לעשר אף שאר רווחים.

אמנם על סברה זו הקשו רבים, שכן לא יעלה על הדעת להשוות את דיני מעשר כספים למעשר תבואה, מכיון שהם שונים הם במובנים רבים כל כך: התבואה היא טבל עד שלא הופרשו מעשרותיה, ולאחר מכן אין מפרישים ממנה עוד. מה שאין כן הכסף- אין הוא נאסר מבלי שיופרש ממנו מעשר, ואין הוא נפטר אחר ההפרשה שכן אם יגיע לידי אחר יצטרך להפריש ממנו בשנית. ועוד: מעשר ראשון ללויים ומעשר כספים לעניים. ואם תשווה למעשר עני, הרי הוא רק 9% מן התבואה ומופרש רק בשנים שלישית ושישית ולא בכל שנה. כשאין עניים- בכל זאת צריך להפריש מעשר עני אך מעשר כספים הוא רק כשיש עניים, כמו כן, עני חייב במעשר תבואה, אך פטור ממעשר כספים. ועל כולם: שיעור מעשר הוא מדויק לא יותר ולא פחות והמרבה

המזכיר דין מעשר כספים במפורש, נמצא שו"ת מהר"ם מרוטנבורג סימן ע"ד:

מעות מעשר. יראה אחרי שהחזיק לתת לעניים אין לשנותם למצוה אחרת דנראה כגזול עניים דאע"פ שאינו מהתורה אלא מנהג הא קי"ל דברים המותרים ואחרים נוהגים בהם איסור אי אתה רשאי לנהוג בהם היתר.

דבריו על 'מעשר' אינם מכוונים למעשר תבואה שהוא מן התורה, אלא למנהג לתת מעות מעשר. ובכך הוא מצטרף לסיעת חיוב מעשר כספים מדין מנהג.

נציין שאף מנהג שנתקבע, מידת חיוב יש בו, כפי שמזכיר מהר"ם עצמו. בנוסף לכך, מי שנהג מנהג ג' פעמים יחייב את עצמו להבא שכן הרי כאילו קיבל על עצמו נדר, אך דיון זה הוא מעבר למסגרת זו.

דמיון למעשר תבואה / חיוב מן התורה
או אין בו חיוב

מקור נוסף מן הפסוקים מובא בספר חסידים סימן קמ"ד:

הביאו אלי את כל המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת גדול הפרשת מעשר שנאמר לא תנסו את ה' אלוהיכם, אותו המעשר הוא המעשר עני לתת לעניים מכל אשר ירויח אדם. אמנם פסוק זה אינו מן התורה, ולא ברור אם התכוון ספר חסידים להביא הפסוק כמקור מחייב או כסמך למנהג או תקנה מדברי חכמים.

מעשרותיו מעשרותיו מקולקלים¹ ואילו במעשר כספים ניתנו כמה שיעורים חומש ומעשר ושלישית השקל בשנה.²

לכן נראה לומר שגם הסוברים שמעשר כספים מן התורה, אין כוונתם להשוותו למעשר תבואה בכל פרטי הדינים, אלא רק למקור החיוב שהוא מן התורה.

בשיטה שניה, מנוגדת לזו, עומד חמיו של ה"ח"ט, "ב"ח ביו"ד סימן של"א³ והביאו ה"ח"ט הנ"ל:

ומו"ח ז"ל כתב שהמעשר שלנו אין בו חיוב לא מן התורה ולא מדרבנן.

את דברי המדרש, המביא מקור מן התורה לחיוב מעשר כספים מפרש ה"ח שאין הכוונה לומר שחיוב מעשר כספים מדאורייתא כלל, אלא דרשת הפסוק היא אסמכתא בעלמא⁴.

חיוב מדברי חכמים

שיטה שלישית, ממוצעת בין ה"ח ל"ט"ז מסבירה שמעשר כספים הוא חיוב מדברי חכמים. ומקור לתקנת חז"ל שתקנו שיעור להפריש מכל נכסיו נמצא בירושלמי פאה, א' א':

ר"ש בן לקיש בשם רבי יוסי בן חנינא: באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה.

אמנם ניתן לדחות ולומר שתקנה זו מובאת רק בתלמוד הירושלמי, ואילו הלשון של התלמוד הבבלי⁵ לתקנה זו שונה:

באושא התקינו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש.

ישנו הבדל גדול בהוראת התקנה בין התלמוד הבבלי לירושלמי. לפי

1. מנחות נד, ב. טעם זה הובא ב שו"ת שבות יעקב ח"ב סימן פ"ה.

2. שו"ע יו"ד רמ"ט, א-ב. אמנם השו"ע אינו מדבר על מעשר כספים דווקא, אולם זהו חיוב הפרשת מעות לעני שחייב בה האדם.

3. כדאי להביא את המקום בו מבאר ה"ח את שיטתו בהלכות מעשרות יו"ד ס' של"א, הרמב"ם, מתנות עניים, פ"ו ה"ז והטור סימן של"א כתבו: "מעשר עני אין פורעים בו המלוה ולא משלמים בו את התמלוגים ולא פודים בו השבויים ולא עושים בו שושבינות ואין נותנים ממנו לצדקה". מוסיף על דין זה הבית יוסף שם: "היינו לומר שאם פסקו עליו בני העיר צדקה לא יתן להם מעשר עני דנמצא פורע חובו במעשר עני". על זה אומר ה"ח שדווקא מעשר הארץ אין לפרוע בו חוב של צדקה שכוונת התורה ליתן מעשר זה לעניים בנוסף לחובת הצדקה, אך מעשר כספים אפשר לתת לגבאי מה שפסק עליו חוב לתת צדקה. ברור חראן ושה"ח מבדיל בין מעשר עני השייך למשפחת מעשרות תבואה למעשר כספים שמקור חיובו אחר, והוא מדין צדקה.

4. פעמים רבות מצינו בתלמוד מדרש פסוקים בדין דרבנן, כגון: יבמות כד ב: וחלוצה דרבנן היא והתניא גרושה אין לי אלא גרושה חלוצה מנין ת"ל ואשה מדרבנן הוא וקרא אסמכתא בעלמא הוא.

5. כתובות ג, א.

האחרונים, מקצת מהדיה נביא להלן.
מהר"ר דוד אופנהיים בתשובה שהובאה
בשו"ת חוות יאיר סימן רכ"ד כתב:

אמנם על הב"ח יש לתמוה האיד נעלם ממנו
דברי התוס'... הכי איתא בספרי... נמצא
שהוא מדאורייתא ואף אם נימא שהוא רק
מדרבנן. והקרא הוא רק סמך בעלמא. מ"מ
קשה על הב"ח דקאמר שאינו אפי' מדרבנן
ומכח דברי ספרי הנ"ל הב"ח נשבר ואנחנו
נמלטנו...

כנגדו, מן הסוברים שמעשר כספים אינו
חיוב אף לא מדרבנן הוא החוות יאיר
בסימן רכ"ד:

עניית וקלישת דעתי נוטה כב"ח שהרי לא
נוצר שום דבר בש"ס ממעשר כספים...
למה הרמב"ם שדבר כל מילי דאורייתא
ודרבנן ותקנות וסיגי' ולא זכר זה בשום
מקום...

הירושלמי התקנה באה לחייב את
האדם לתת בעוד שתקנת אושא כפי
שמובאת בבבלי באה להגביל את
הנתינה. חיזוק לכך שהתקנה בבבלי
חולקת על התקנה כפי שמובאת
בירושלמי היא הטעם המובא בבבלי
"שמא יצטרך לבריות". ועוד מביא
התלמוד סיפור על מי שהפריש לצדקה
יותר מחומש ובכך עבר על התקנה.
מכאן שיש מחלוקת בין התלמודים על
חיוב הפרשת חומש מהנכסים, ואנו
פוסקים כבבלי. כמו כן התקנה לא
נוקבת בשמה של מצות הצדקה דווקא,
אלא מתייחסת להוצאות של מצוות
בכלל, ולכן קשה להגדיר מקור זה
כמקור החיוב של מעשר כספים.

מתשובות האחרונים
מחלוקת זו נידונה בהרחבה בספרי

סיכום

- ❖ שסה מחלוקת בנוגע למקור מעשר כספים:
- ❖ שי סוברים שהוא מן התורה, המרחיב את חיוב התורה למעשרות
מן התבואה לכל הרווחים הבאים לאדם.
- ❖ שי הסוברים שהוא תקנת חז"ל, שנתנו שיעור מחייב למצות הצדקה
מן התורה.
- ❖ שי הסוברים שאינו חיוב גמור אלא מנהג שהתפשט. נראה שרוב
האחרונים מחזיקים בעמדה זו.